

UNIVERSITAT DE BARCELONA

FACULTAT DE PEDAGOGIA

DEPARTAMENT DE TEORIA I HISTÒRIA

PROGRAMA DE DOCTORAT:

HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ SOCIAL CONTEMPORÀNIA

TESI DOCTORAL:

LES DONES A CATALUNYA

EN LA TRANSICIÓ DE L'ANTIC AL NOU RÈGIM:

ESFERES PÚBLIQUES I PRIVADES

Director: CONRAD VILANOU i TORRANO

Doctoranda: RAQUEL DE LA ARADA ACEBES

Barcelona, setembre de 2005

3 Revolució liberal burgesa i escolarització de les dones

La construcció de gènere va experimentar canvis importants amb l'aparició de la societat industrial. El nou entorn va provocar grans transformacions, també en les relacions de gènere als àmbits públic i domèstic. Mentre la unitat familiar a l'antic règim constituïa una cèl·lula per al treball productiu i reproductiu, posem per cas la família extensa del medi rural o el nucli domèstic d'una família menestral. La família nuclear burgesa trenca amb aquesta identitat d'esferes, la pública i la domèstica, se separen i s'especialitzen els rols socials de gènere, s'accentua la creació d'espais públics i privats restringits a un sol gènere, tot plegat va contribuir a la configuració d'un nou context per a les relacions humanes que configurarà l'ordit del nou teixit social.

El control ideològic estarà en mans d'un grup dominant, la burgesia, que buscarà legitimitat per al control econòmic i polític en un nou discurs, racional i científic. Aviat aquest grup serà conscient de què la transmissió d'aquesta nova base ideològica a les generacions futures, només es podrà realitzar a través de l'educació. La divisió sexual del treball consolidarà la divisió d'esferes i, per mitjà del procés d'escolarització, la burgesia transmetrà aquest ideal social a una àmplia base de la població, de forma planificada i ordenada. La producció de textos a l'entorn del tema de l'educació de les dones va augmentar a partir de la segona meitat del segle XIX, esdevenint objecte de debat no tan sols de professionals de l'educació, sinó de polítics, intel·lectuals, autoritats i publicistes, entre d'altres. Al mateix temps, comencem a trobar abundància de dones, moltes d'elles mestres, que també publicaran escrits dedicats a

l'educació de nenes, joves i mares de família, sovint es tracta de lectures morals adreçades a dones de classe mitjana.

Dins d'aquest pla de formació, la maternitat va convertir-se en el principal objectiu o finalitat de l'educació de les dones, segons la majoria dels textos de l'època constituïa la missió sagrada de les dones, el màxim títol a què podien aspirar, per aquesta raó els coneixements introduïts als programes de les escoles van ser coneixements domèstics d'higiene, economia, nutrició, fisiologia,... La definició dels currículums escolars de les nenes com a futures mares de família donava poc marge de maniobra en la decisió de l'esdevenidor d'aquestes. Hi ha una delimitació clara de les opcions socialment admeses i la intenció de transgredir-les era considerada moralment perversa.

El sentit pràctic, l'aprofitament de la mà d'obra per part del liberalisme econòmic, no es contradiu amb aquest discurs moralista que parla del manteniment de la tradició i l'esperit de sacrifici, les dones es converteixen en dipositàries de tots els valors morals i en mà d'obra subsidiària, que complementa l'economia familiar i les necessitats del sistema econòmic.

El procés de socialització de les dones havia mostrat sempre aquesta duplicitat d'esferes, domèstica i pública, però mai no s'havia restringit formalment l'espai de les dones a l'espai privat i domèstic, ni reduït la unitat domèstica a un nucli de reproducció exclusivament.

És dintre d'aquest marc on l'educació de les dones s'orienta bàsicament a la seva funció social fonamental: la reproducció biològica i social, és a dir, la maternitat. L'educació de les dones és assimilada pel Sistema General d'Instrucció Pública i manté unes característiques pròpies; es farà a espais segregats, amb currículums específics, amb professionals preparades a

Escoles Normals que rebran una menor qualificació i remuneració econòmica i actuaran sota el control masculí.

El nou discurs de gènere manté, malgrat la igualtat formal aparent, la situació de submissió de les dones. La diferència respecte a altres tipus de discriminació social, per exemple, la de classe o raça, és que la situació dels grups socials sotmesos és denunciada mentre que s'ha acceptat la discriminació de gènere, tractant d'explicar la marginació de les dones amb arguments pseudocientífics.

El procés de naturalització del discurs de gènere és una de les funcions de l'educació. Els interessos de classe apareixen explícitament als plans d'estudi: l'educació religiosa i moral, la higiene i economia domèstiques, l'educació de la descendència, l'ocupació de l'oci en tasques considerades menors; cosir, brodar, etc., manifesten interessos específics, no compartits pels homes, i que s'adiuen a les noves necessitats de la societat patriarcal burgesa.

Analitzar els conflictes de gènere en la definició i redistribució d'espais públics i privats. La lluita de les dones per aconseguir un lloc visible, públic i reconegut a l'espai cultural a través de les més variades estratègies no ha estat un camí fàcil. De vegades per via de la complicitat, d'altres, per mitjà de la resistència es van haver de fer fortes a un lloc que els pogués obrir una via d'accés a l'espai públic; beneficència, ensenyament, literatura, acadèmies, premsa, etc.

En el moment actual, el discurs dominant s'ha entestat en no admetre diferències, de manera que accentua l'androcetrisme perquè exclou l'estudi de les diferències de gènere i amaga les dificultats reals de les dones en compatibilitzar els seus rols familiars i professionals, s'ha d'analitzar

acuradament el discurs de gènere per atendre les dificultats reals i denunciar les discriminacions.

Copsar el punt d'inflexió en què les dones van esdevenir conscients del seu paper fonamental dins la societat, de la seva condició humana com a éssers individuals, de la importància de fer sentir les seves veus, del seu protagonisme en el procés de canvi cultural i en el progrés de civilització del gènere humà, aquest ha estat des del començament el meu propòsit, motiu pel qual, aquest estudi s'ha centrat en el procés d'escolarització i de qualificació professional de les dones com a mestres. L'accés generalitzat de les dones a la cultura escrita ha permès, com per a molts pobles i grups socials, la seva emancipació personal i col·lectiva.

3.1 La revolució francesa i l'educació de les dones

Des de la perspectiva de la història de gènere, la revolució liberal burgesa va obrir la possibilitat de relocalitzar les dones, de redefinir les seves funcions, els seus drets i deures. Però el discurs polític postrevolucionari les va excloure ràpidament del joc democràtic, de l'esfera pública, de l'economia productiva, de la producció artística i científica, del món acadèmic i, fins i tot, de l'escolarització quedant recloses a l'esfera privada, i limitades per l'educació domèstica a la funció reproductora.

Si al segle XVIII les dones havien pogut tenir més presència a la vida pública, als salons o cerimònies civils i religioses, al segle XIX la moral burgesa impedirà que puguin aparèixer als ateneus polítics, científics, literaris o artístics.

Es van crear antagonismes, incompatibilitats; convertides en muses no podran ser genis. Com que la seva missió principal consistia en la perpetuació de l'espècie, s'havien de preparar per a ser futures mares i no podien accedir a la ciutadania. Sota la tutela del pare, marit o fills, no accediran als drets civils ni polítics, sempre restaran lligades, mantenint la dependència dels homes. Els sentiments i la sensibilitat seran incompatibles amb la raó i el geni. El binomi natura/dona per oposició al de cultura/home va allunyant ambdós gèneres en espais o esferes separades.

Saber-poder són conceptes de mútua implicació. L'escolarització per a la ciutadania no s'adreça a les dones. L'educació que han de rebre les dones, segons els demòcrates més radicals, és l'educació domèstica que els proporciona la mare dins la llar familiar. No cal que sigui una instrucció intel·lectual sinó una educació moral, espiritual i religiosa. Les lectures, en el cas que aprenguin de llegir, han de ser morals. L'interès de les dones pel

coneixement és ridiculitzat: les dones sàvies són pedants. Adquireixen prestigi els arguments pseudocientífics que pretenen demostrar la inferioritat intel·lectual de les dones. L'única funció elevada de les dones, que no entra en competència amb els homes, és la maternitat.

Al segle XIX es va crear una dona de ficció a l'imaginari col·lectiu, que no es corresponia amb les dones reals, però que gràcies a un discurs polític, científic, legal, moral i pedagògic es va estenent a través dels mitjans propagandístics de l'època: premsa, revistes especialitzades, moda, il·lustracions, teatre, novel·la per entregues i poesia, aquest discurs va tenir ressò i es va consolidar com ideal de dona, només a l'abast d'un grup social, les classes mitjanes.

Els arguments ben orquestrats des de diferents perspectives; filosòfica, científico-mèdica, política, educativa i religioso-moral, ens porta a parlar de misogínia, exclusió, marginació, menyspreu i injustícia dins d'aquesta jerarquia sexual que basa el seu domini en l'assumpció per part de les dones d'una missió sagrada, el govern de la llar, i d'un destí biològic, la reproducció de l'espècie.

La posició d'inferioritat, subsidiarietat i invisibilitat de les dones dins dels primers règims constitucionals moderns serà una de les desigualtats que, juntament amb altres tipus de discriminació, com la de classe social o raça, deslegitimarà el poder de les democràcies modernes.

Aquesta gàbia daurada, que falsament protegia les dones dins la seva esfera domèstica, en realitat, l'efecte que aconseguia era mantenir-les aïllades i indefenses. El perill de l'educació de les dones residia en l'exclaustració, en l'expressió pública de la situació de submissió, en la participació dins la societat civil o en l'organització política.

Segons l'autora del llibre *Musa de la razón*¹⁷, no és possible portar a judici el tema de la igualtat de les dones respecte als homes perquè, en aquest procés ells són jutge i part. Aquesta discussió sobre la igualtat o la diferència dels gèneres, que contribuïa a la defensa o ridiculització de les dones, no aportava llum a la instrucció d'un procés impossible. Els nous discursos, independentment de la seva orientació d'inclusió o exclusió de les dones de l'esfera pública, porten al debat i a la redefinició del seu rol de gènere i contribueixen a revifar la polèmica obrint nous interrogants.

La clau per avançar, segons Geneviève Fraisse, resideix en el canvi d'enfocament, la lluita per la llibertat de les dones dins d'un ordre polític nou, d'on han estat explícitament excloses, permet considerar aquest dret a l'emancipació de la tutela de l'home i llur participació dins la societat civil amb els mateixos drets que els homes. Aquesta esquerra oberta per la democràcia no va deixar d'eixamplar-se per molt que els legisladors i polítics volguessin restringir la ciutadania de ple dret a un grup social i un sol gènere, els homes de la burgesia.

La dialèctica oberta d'un tema clàssic, la *querelle des femmes*, però abordat dins d'un nou marc conceptual, va aconseguir la participació d'intel·lectuals de tota mena; filòsofs, escriptors, legisladors, polítics i metges que recuperaven antigues discussions i les interpretaven de bell nou, ajustant-les a les seves intencions tot mantenint l'ordre patriarcal. No necessàriament el tarannà polític, conservador o revolucionari, coincidia amb la defensa d'un determinat discurs de gènere, reaccionari o emancipador per al grup de dones.

¹⁷ Geneviève FRAISSE *Musa de la razón. La democracia excluyente y la diferencia de los sexos*. Madrid: Cátedra, 1991.

Així mateix, moltes dones escriptores, periodistes i aristòcrates van participar en aquest debat defensant diferents posicions, fins i tot contràries a la intervenció d'aquestes fora de la seva esfera domèstica, disculpant la seva pròpia intervenció dins l'esfera pública. Les dones intel·lectuals eren considerades casos excepcionals, raó i geni eren atributs adscrits al gènere masculí, eren infreqüents els casos en què la naturalesa havia dotat d'una ment masculina a un cos de dona. Moltes d'aquestes dones no s'identifiquen amb el col·lectiu del seu gènere ni de la seva classe social, seran dones excloses en ambdós sentits, que hauran de construir-se una identitat i cultura pròpies.

En qualsevol cas, el valor de les declaracions d'aquestes dones, que prenen la paraula públicament per mitjà dels seus escrits, és un dels signes que anuncia els nous temps. Sense la contextualització d'aquests textos, juntament amb la interpretació dels interessos de classe, polítics, creences, moral i experiències vitals de les seves autores, no podem fer una interpretació justa.

La reflexió que Geneviève Fraisse fa a l'entorn dels canvis que la revolució francesa introdueix en el discurs de gènere permet entendre el manteniment de l'ordre patriarcal dins d'un nou ordre social, polític i econòmic promogut per les revolucions liberals burgeses.

3.2 Evolució de la política educativa espanyola vers les dones

Al llarg del primer terç del segle XIX, coincidint amb la primera generació de polítics liberals, l'educació de les nenes a Espanya va ser considerada com assumpte privat, es tractava d'una educació domèstica que posava l'accent en l'educació moral. Aleshores l'escola es veia com un mal menor i s'adreçava a les nenes de classes populars, amb el propòsit de transmetre la cultura domèstica, que difícilment podien transmetre llurs mares. Aquestes escoles devien contribuir a un nou ordre moral al si de les famílies. Segons l'informe Quintana, les dones havien de rebre una educació privada i domèstica, un ensenyament més moral que intel·lectual.

A partir de la mort de Ferran VII, l'any 1833, la segona generació de polítics liberals, tractarà de consolidar el règim liberal tot recolzant la incorporació de les dones al sistema educatiu. Per a aquests polítics, les mares seran considerades les primeres mestres dels seus fills i els models a seguir per a les seves filles. Les autoritats polítiques defensaran el model de mestra maternal, inspirat en les mares de les famílies burgeses, aquest model es començarà a introduir a les primeres escoles de pàrvuls gràcies a la iniciativa política i pedagògica de Pablo Montesino, qui defensà la introducció de dones mestres com a auxiliars a les escoles de pàrvuls dirigides per homes.

Altres autoritats públiques de l'ensenyament, com Gil de Zárate o Laureà Figuerola denunciaran la manca de formació de les mestres d'escoles de nenes i la necessitat de l'Estat de regular la formació de les futures mestres per a contribuir al procés d'alfabetització femenina. Si bé, en general, les mestres d'escoles de nenes eren destres en labors d'agulla bona part d'aquestes eren analfabetes i exercien sense títol.

Els Reglaments per a l'adquisició del títol de mestra no van resoldre el problema fins que, aprovada la llei Moyano al 1857, es van obrir les primeres Escoles Normals arreu de l'Estat i l'Escola Normal Central de mestres a Madrid. Les mestres sorgides d'aquestes escoles van dedicar-se a l'exercici de la maternitat social, van professionalitzar la maternitat, substituint progressivament les antigues costures.

Al llarg del sexenni revolucionari, i fins al tombant de segle, es van succeir una sèrie d'iniciatives d'intel·lectuals i polítics: Començant pels institucionistes d'arrel krausista, els quals van obrir un cicle de *Conferencias Dominicales para la educación de la Mujer*¹⁸ presidides per Fernando de Castro al 1869, conferències que es van difondre gràcies a la seva publicació i que van conduir a la fundació d'institucions com l'*Escuela de Institutrices* i l'*Asociación para la Enseñanza de la Mujer* al 1871. Continuant, a les dècades finals del segle XIX, amb la celebració de congressos pedagògics que a partir de 1882, van permetre conèixer l'estat d'opinió i les iniciatives més innovadores d'autoritats intel·lectuals, polítiques i educatives. I finalitzant, amb reformes legislatives que decretaven la igualtat salarial d'ambdós gèneres, assignaven la direcció de les escoles de pàrvuls a dones mestres i ordenaven la provisió de places de les Escoles Normals de Mestres dones a professores.

3.2.1 Constitució de Cadis: primera generació de polítics liberals

Els primers polítics il·lustrats s'havien preocupat per la utilitat econòmica de l'educació de les dones, Francisco de Zamora o Campomanes vetllaren per a què aquestes poguessin aplicar els aprenentatges adquirits a l'escola a la

¹⁸ Fernando de CASTRO *Conferencias Dominicales sobre la Educación de la Mujer*. Madrid: Universidad de Madrid, 1869.

incipient indústria tèxtil i contribuïssin al desenvolupament econòmic del país amb el consum de productes nacionals.

Aquest concepte d'utilitat anirà evolucionant i la següent generació de polítics, sorgida arran de la redacció de la Constitució de 1812 i sota la influència de la revolució francesa i de les idees liberals, va mostrar més inquietud pel manteniment de les jerarquies de gènere i de l'ordre social que per la utilitat econòmica. L'educació de les dones es va entendre com una qüestió privada, la utilitat social de les mares de família era la clau de volta del govern domèstic, però la seva educació s'havia de circumscriure a l'espai privat. L'accés a la ciutadania estava estretament lligat a la instrucció però d'aquest espai públic i polític restaven excloses les dones. Tot i que aquest discurs no s'adequava a la realitat d'aquell temps, la seva intencionalitat política pretenia delimitar l'espai de la ciutadania per tal d'evitar l'entrada de les dones a l'esfera pública, tot introduint la teoria de les esferes que separava radicalment el govern domèstic i el govern de la ciutat.

Manuel José Quintana, junt amb d'altres polítics liberals encarregats de la redacció de l'informe Quintana [1813], consideraven l'educació de les dones una qüestió que afectava les famílies però no requeria la intervenció de l'Estat, no era considerada un assumpte públic¹⁹. No es tractava tant d'introduir coneixements com de moralitzar, aquesta educació era privada i restava sota la tutela de la mare. S'havia de transmetre la cultura domèstica, sorgida als nuclis de les famílies burgeses, una educació fonamentada en la formació del

¹⁹ "al contrario de la instrucción de los hombres, que conviene sea pública, la de las mujeres debe ser privada y doméstica; que su enseñanza tiene más relaciones con la educación que con la instrucción propiamente dicha;" Pilar BALLARÍN DOMINGO *La educación de las mujeres en la España contemporánea (siglos XIX-XX)*. Madrid: Síntesis, 2001, pàg. 42-43.

caràcter moral, del sentiment i del bon judici. El bon govern de les famílies depenia de l'assumpció d'un seguit d'obligacions per part de les dones.

Però els valors que la burgesia vol introduir a la societat no es transmeten per generació espontània, serà necessària la intervenció de les autoritats en matèria educativa per aconseguir resultats perceptibles.

Mentrestant, les escoles públiques o col·legis privats que trobem a començament del segle XIX són escoles amb una funció assistencial, les mestres de les quals ensenyen labors d'agulla a nenes de famílies pobres, o bé, col·legis privats que impartien educació d'adorn per a les noies de famílies benestants amb el propòsit de sortir ràpidament a competir al mercat matrimonial.

3.2.2 Període isabelí: consolidació de la política educativa liberal

Al llarg de la primera meitat del segle XIX, l'Estat intervindrà molt tímidament en l'educació de les dones i en la capacitació de les mestres. Polítics liberals, com Laureà Figuerola, publiquen obres on es pretenia regular l'accés d'aquestes a les escoles com alumnes i mestres.²⁰ L'experiència d'aquest professor i advocat com a inspector d'ensenyament primari a la província de Barcelona determinà que a la seva obra s'apleguessin un conjunt d'orientacions per a guiar la bona pràctica per a l'ensenyament d'adults d'ambdós sexes²¹. Aquest

²⁰ Laureano FIGUEROLA *Guía legislativa é inspectiva de instruccion primaria*. Madrid: Lib. Europea de Hidalgo, 1844.

²¹ Laureano FIGUEROLA *Guía legislativa é inspectiva de instruccion primaria*. Madrid: Lib. Europea de Hidalgo, 1844, pàg. 70-72.

“4º ESCUELAS DE ADULTOS

173. Las escuelas de adultos están destinadas á suplir la falta de instruccion de las personas de ambos secsos, que en su infancia no recibieron la instruccion primaria, ó que necesitan perfeccionar la que recibieron y adquirir los conocimientos propios para ejercer su profesion.

La instruccion en las escuelas de adultos debe únicamente ceñirse á la enseñanza primaria con alguna estension en la aritmética, y nociones de jeometría y dibujo lineal.

La edad menor para la admision será á los 14 años para los jóvenes y 12 para las jóvenes.

No debe permitirse bajo ningun concepto la reunion de ambos sexos en una misma escuela de adultos.

Si la enseñanza de adultos se dá en una escuela primaria elemental, deberá procurarse se verifique en horas totalmente separadas de las de los niños.

5º ESCUELAS DE NIÑAS

174. Se establecerán escuelas separadas para las niñas donde quiera que los recursos lo permitan, acomodándose la enseñanza de estas escuelas á las correspondientes elementales y superiores de niños, con las modificaciones sin embargo que exige la diferencia de sexo.

El establecimiento de estas escuelas, su régimen y gobierno, provision de maestros etc., será objeto de un reglamento especial.

Entretanto continuarán las escuelas públicas de niñas existentes en los diferentes pueblos de la monarquía bajo la inspeccion de las Comisiones, creadas en virtud de esta ley del mismo modo que las de niños, cuidando dichas Comisiones de mejorar y aumentar esta especie de establecimientos de la mayor importancia. (art. 35 de la ley) Ley de 21 de julio de 1838.

⁽¹⁾ Ya en el manual completo de enseñanza simultánea, mútua y mixta, dimos á conocer la idea que naturalmente hacía concebir la redaccion de este artículo: si donde los recursos lo permitan se establecerán escuelas separadas para las niñas; donde no lo permitan se establecerán escuelas reunidas, ó por mejor decir las niñas podrán ir á la misma escuela á que van los niños. Esto acontece en España en pueblos de corto vecindario. Lo he visto prácticamente en la visita, y los inspectores de Avila y Soria tambien lo consignan en sus informes. Sin embargo por esta deducccion muy lógica y por lo que en dicha obra dijimos, nos vimos ágríamente censurados con mas desenfado que razon.

Exámenes de maestras. Títulos para ejercer la enseñanza

175. Los exámenes para maestras se verifican tambien dos veces al año, se anunciarán al público (...)

Las que aspiren á ser examinadas, presentarán en la secretaría de la Comision los mismos documentos que se exigen á los maestros, (véase el nº 143) y fé de casadas, si lo fueren. (art. 38 id.)

176. Además de los maestros examinadores se agregarán a la Comision para estos exámenes, dos maestras, ó en su defecto dos señoras peritas en las labores que se han de enseñar en las escuelas. (art. 39 id. Adicionado por la circular de la Direccion de Estudios de 3 de agosto de 1840.)

177. Los exámenes de maestras no serán públicos. (art. 40 id.) Serán examinadas en las materias siguientes: Relijion y moral, lectura, escritura y cuentas, por números enteros hasta la division de pequeñas cantidades por divisores simples, y en las labores propias de su sexo, especialmente las mas usuales y de inmediata utilidad para las familias pobres. (art. 41 id.)

178. Se procederá al examen, haciendo que escriban simultáneamente el alfabeto y las sentencias de que trata el art. 18 (Véase el nº 147)

No se harán preguntas por escrito, sino que se pasará al examen verbal é individual, comenzando por la doctrina cristiana, haciendo despues que lean el libro impreso y manuscrito, y luego se les preguntará sobre gobierno de las escuelas, deberes de las maestras con respeto á las autoridades, á los padres, y á las niñas que han de tener á su cuidado; especialmente los relativos al aseo, laboriosidad y conducta moral y relijiosa de sus discípulas, á quienes deben preparar convenientemente para que lleguen á ser buenas madres de familia; y por último se las examinará sobre el contenido del reglamento de escuelas.

A las que tengan nociones de gramática castellana, y especialmente de Ortografía, de Geografía, de Historia, etc., se les preguntará tambien sobre estas materias de rigurosa enseñanza no estuviesen atrasadas. (art. 42, id.)⁽¹⁾

En defecto de maestras aprobadas, podrán las Comisiones locales valerse interinamente de otras que merezcan su confianza para las escuelas públicas de niñas, dando cuenta para su aprobacion á la Comision superior provincial. (art. 45 id.)

⁽¹⁾ El art. 35 de la ley (n.º 174) dice; se establecerán escuelas de niñas... acomodándose la enseñanza á las correspondientes elementales y superiores de niños, con las modificaciones que exige la diferencia de sexo. El reglamento de exámenes que está muy explícito en cuanto á los de los maestros, que aspiren a obtener título de uno ú otro grado, designando las materias que para cada uno se exigen; presenta en cuanto á las maestras una vaguedad incalificable, puesto que ninguna armonía guarda con el citado artículo de la ley. Se indican las materias que serán examinadas y que solo pueden corresponder al grado elemental y luego añade que

autor farà algunes consideracions sobre les escoles de nenes i d'adultes i, al mateix temps, sobre l'accés de les dones a la professió de mestra. Les noies que volien accedir a les escoles d'adultes podien accedir a partir dels dotze anys mentre que els nois no podien ingressar en aquestes escoles fins als catorze. No cal dir que la segregació de sexes que imperava a les escoles de primària s'havia de mantenir a les escoles d'adults i si bé es podia compartir l'espai físic, no podien coincidir els horaris de l'escola d'adults i l'escola primària.

Les dones que es volien dedicar a l'ensenyament havien de superar un examen per accedir al títol oficial. Els Reglaments d'exàmens per a mestres determinen els continguts dels quals s'havien d'examinar les dones; coneixements de religió, moral, lectura, escriptura, comptes i labors. Eren exàmens orals i no escrits, com els dels mestres, davant d'un tribunal format majoritàriament per dones, la Junta de Dames, i les candidates a mestres es presentaven individualment i sense públic. Tot i que aquests primers Reglaments per a l'obtenció del títol de mestra sorgits abans de la creació d'Escoles Normals, requerien una sèrie de coneixements per a l'exercici professional. Segons Gil de Zárate, a la pràctica les proves que havien de superar es fonamentaven en les labors d'agulla i, sovint, moltes dones mestres

se dará siempre el n.º 3 á las que conozcan ó tengan nociones de gramática, jeografía é historia. De lo que se deduce 1.º que se prefiere la estension á la solidez de conocimientos, 2.º que no ecsijiéndose á las maestras igual cantidad de conocimientos de los que constituyen el grado elemental para los maestros, se las escita sin embargo á que se ocupen de otras materias que estos no tienen obligacion de saber para obtenerlo. 3.º que si las anteriores deducciones no se admiten, se pretende sin duda que el n.º 3 represente el grado superior para las maestras, y en tal caso es un absurdo haber escojido la Geografía é Historia, anteponiéndolas al dibujo lineal que tan útil puede ser á las mujeres, y 4.º que el reglamento debió ser claro y terminante, marcando los dos grados de exámen, correspondientes á los respectivos elementales y superiores, á que dice la ley se acomodará la clasificacion de las escuelas de niñas, no atendiendo al estado de actual ignorancia en las mujeres españolas, porque debió sentar las bases de su instruccion futura, en vez de arraigar la primera, concediendo títulos con el n.º 3 á maestras que se harán intolerables por el pedantismo histórico y jeográfico que se las infunde, y la debilidad de los restantes conocimientos.”

eren destres en aquestes labors però gairebé analfabetes.²² En conseqüència, el procés d'alfabetització de les dones no tindrà lloc fins a la creació de les primeres Escoles Normals.

Les mestres no van aconseguir un estatus professional fins a l'aprovació de la Llei Moyano al 1857, aquesta llei establia l'obligatorietat de l'escolarització de les nenes a tots els municipis de més de 500 habitants i va portar com a conseqüència la creació d'Escoles Normals a moltes capitals de província i la fundació d'una Escola Normal Central a Madrid, el 13 d'abril de 1858, encarregada de la formació del professorat de les Escoles Normals.

L'impacte social de la Llei Moyano, en traslladar l'educació de les nenes de l'àmbit privat a l'espai públic, va permetre l'inici del procés d'alfabetització de la població femenina que portava un retard de mig segle respecte a la població masculina.

Les noves mestres, instruïdes a les Escoles Normals, havien de compatibilitzar l'activitat professional amb la seva naturalesa, és a dir, la identitat com a mares. Es tractava d'exportar a l'escola, frontissa entre l'espai privat i l'espai públic, la funció maternal. La reproducció de la funció maternal a l'espai escolar permetia l'exercici professional mantenint les jerarquies de gènere i, simultàniament, s'introduïen els valors morals de les famílies burgeses dins àmplies capes socials.

És per aquest motiu, que l'exercici professional de les dones es restringia a les escoles de nenes i, amb posterioritat, s'eixamplà a les escoles de pàrvuls. L'acceptació d'un rol professional estretament lligat a la maternitat

²² Pilar BALLARÍN DOMINGO *La educación de las mujeres en la España contemporánea (siglos XIX-XX)*. Madrid: Síntesis, 2001, pàg. 46.

permet entendre millor l'abast i els límits del magisteri i, per extensió, de l'ensenyament per a les dones.

La burgesia, no exempta de prejudicis, veia el perill de degeneració moral en tots els espais públics on homes i dones sense relacions de parentiu es poguessin reunir; això va incloure l'espai escolar i acadèmic. Aquest mateix judici moral, que impedia els homes exercir a una escola primària de nenes, barrava el pas a les noies joves que pretenien accedir als instituts d'ensenyament mitjà, en tot cas, com alumnes lliures i a les universitats, on la família les confiava a un catedràtic i eren aïllades de la resta de companys de classe.

A l'escola del vuit-cents la cotilla moral que constrenyia les dones de la burgesia era encara més ferma que la imposada per la moda. Ambdues van impedir el ple desenvolupament i el lliure moviment de les dones. Una minoria de dones es va atrevir a desfer-se'n i queixar-se públicament, prenent la ploma per fer sentir la seva veu, tot acceptant algunes limitacions que els imposaven, mentre la gran majoria van romandre en silenci.

3.2.3 La política educativa a partir del Sexenni revolucionari

La Revolució setembrina [1868] va permetre l'accés a la cultura a col·lectius que com el proletariat i les dones, tradicionalment havien restat exclosos o al marge dels moviments culturals i polítics del segle XIX. Gràcies a l'augment de les llibertats, especialment, als drets de reunió i associació proclamats per la Constitució de 1869 va créixer el nombre d'escoles nocturnes i dominicals a recer de partits polítics, ateneus, sindicats i associacions de caràcter laic. Una de les iniciatives més senyeres en relació a la cultura de les dones va ser la del krausista Fernando de Castro. Aquest, aleshores catedràtic i rector de la

Universitat Central de Madrid, va fundar les Conferències Dominicals al 1869, va convidar polítics i intel·lectuals de renom a parlar sobre el tema de l'educació de la dona. En aquestes sessions de conferències, que ell mateix va inaugurar²³, es promovia un nou model educatiu per a les dones. Aquell mateix any van publicar-se les conferències²⁴ i es va obrir una Escola d'Institutius, institució de caràcter privat que va esdevenir un model de referència per a escoles semblants que es van inaugurar a la resta d'Espanya i va exercir notable influència en la reforma curricular del magisteri, molt especialment, en l'Escola Normal Central de Madrid. A l'Escola d'Institutius s'han d'afegir altres organismes²⁵ dependents que van completar les necessitats d'instrucció de les dones de la burgesia que demandaven un ensenyament superior per a poder inserir-se dins del mercat laboral amb una carrera professional que els permetés assegurar la seva subsistència en cas de necessitat, sense perdre el seu estatus social ni posar en perill la seva dignitat moral.

²³ “!Qué ventura para nuestra amada patria si, mediante aquellos y estos esfuerzos, educada dignamente la mujer española, pudiese ayudar al hombre en la renovación religiosa e intelectual, social y política, moral y económica, en que estamos todos empeñados! !Que cuando se escriba la historia de nuestro actual renacimiento se diga que, postrada de tres siglos, España se levantó, con vuestro auxilio, a una nueva vida, libre y con honra!”

Fernando de CASTRO *Conferencias Dominicales sobre la Educación de la Mujer*. Madrid: Universidad de Madrid, 1869, pàg. 18

²⁵ L'Asociación para la Enseñanza de la Mujer, s'encarregà a partir del juny de 1871 de la direcció de l'Escola d'Institutius i, més endavant, fundà l'Escola de Comerç al 1878, la de Correus i Telègrafs al 1883 i Seccions d'Idiomes al 1884.

3.3 Models d'escolarització per a les nenes

Des del tombant del segle XVIII fins a finals del XIX, a Catalunya hi trobem diferents models d'escolarització per a les nenes, les necessitats educatives de les quals venien determinades en funció del seu origen social. En aquest apartat s'analitzen diferents projectes educatius seguint un ordre cronològic: en primer lloc, el Reglament per a les escoles públiques de nenes del Raval de Barcelona, redactat per Francisco de Zamora al 1786, en segon lloc, el Programa de l'escola privada de noies de Maria Soler i Josefa Espinós publicat al 1824, en tercer lloc, les reflexions del rector de Sants, l'any del Concordat, al voltant de la necessitat d'introduir la moral i doctrina catòliques a les costures de nenes i, per últim, la descripció, per part de l'industrial Joan Sallarés, del funcionament d'una escola de religioses carmelites a una colònia fabril l'any 1893.

3.3.1 Reforma dels costums sota la iniciativa pública a Barcelona

La planificació d'escoles públiques per a nenes va començar amb la promoció d'aquestes per part del monarca Carles III al darrer terç del segle XVIII, qui va propiciar amb la legislació²⁶ la fundació d'escoles gratuïtes als barris més deprimits de nuclis urbans com Madrid i Barcelona. Francisco de Zamora, reformador il·lustrat, va participar en la planificació d'escoles públiques per a nenes amb la redacció d'un reglament²⁷ per a les escoles públiques d'aquesta darrera ciutat, situades al barri del Raval.

²⁶ Sonsoles SAN ROMÁN *Las primeras maestras*. Barcelona: Ariel, 1998, pàg. 58. La Reial Cèdula de l'11 de maig de 1783 establia oficialment les escoles públiques de nenes a Espanya, eren escoles gratuïtes finançades per institucions públiques de beneficència.

²⁷ Francisco de ZAMORA *Instrucción civil y política que han de dar las maestras a las niñas que concurren a las escuelas establecidas en el quartel quinto de la ciudad de Barcelona*. Barcelona: Francisco Suria y Burgada, Impresor Real, s.d. [1786].

Aquest reglament establia les obligacions de les mestres i les alumnes a les escoles populars, en sintonia amb l'educació religiosa. Feia un advertiment a les mestres, que constituïen el model o exemple de bona conducta, el seu comportament no s'havia de contradir mai amb els seus ensenyaments. El contingut del reglament se centra especialment en les obligacions civils i polítiques de les alumnes com a nenes i futures mares de família. A la primera part del reglament s'exposen les obligacions de les nenes, aquestes són la neteja personal, la decència en el vestit, la laboriositat, la lectura d'obres instructives o religioses, el respecte, l'obediència als pares i autoritats, en resum, una educació moral que critica l'ociositat i promou les activitats manuals d'utilitat social (el filat, la costura, les puntes al coixí, el punt de mitja...) Bona part d'aquestes activitats es podran aplicar a la naixent indústria de manufactures tèxtils de la ciutat.

Pel que fa a la formació de les nenes com a mares de família, segona part de les instruccions, el reformador vol adoctrinar les nenes com a futures esposes i adverteix sobre la idoneïtat d'introduir aquests coneixements de forma gradual i segons les edats; a l'escola s'havien d'encarregar de transmetre els principis morals, que els havien de conduir a convertir-se en dones respectuoses i subordinades al marit, responsables del govern de la casa; del manteniment de l'ordre, neteja i economia de la llar. Aquestes futures mares de família esdevindrien l'exemple a seguir per les pròpies filles i criades, en mostrar una conducta virtuosa. El compliment de les lleis, el respecte a les autoritats, l'adquisició de productes del país i l'ajut a establiments públics de caritat havien de contribuir al bé públic. En l'ordre moral, havien de ser honestes en els tractes i recatades si arribaven a l'estat de vídues.

El reglament de Francisco de Zamora constitueix un petit manifest pel civisme i els bons costums, conscient de la influència que podien tenir les futures dones en la introducció d'hàbits d'ordre, neteja i laboriositat a l'interior del nucli domèstic; aquesta instrucció té un caràcter moralista i utilitari que descansa en uns interessos polítics, herència del despotisme il·lustrat i el proteccionisme econòmic. Les activitats de l'escola de nenes eren dirigides per la mestra i quan *corrija la labor, explique la Doctrina, ó rezen el Rosario*,²⁸ les nenes havien de restar en silenci, com als antics convents, les labors d'agulla i la pregària constituïen les principals ocupacions d'aquelles futures dones. L'autor del reglament, com a bon reformador il·lustrat, va mostrar especial interès per l'educació moral de les dones com a futures mares i obreres de les manufactures tèxtils.

3.3.2 Manteniment de l'estatus social per iniciativa privada a Barcelona

Gairebé quaranta anys més tard que la *Instrucción civil y política* [1786] de Zamora, es publicava el projecte educatiu de l'escola privada de nenes de Maria Soler i Josefa Espinós *Enseñanza de niñas* [1824] aquest programa permet copsar que bona part dels objectius establerts per a l'educació de les nenes no diferien substancialment del reglament de les escoles públiques de Francisco de Zamora, tots dos perseguïen la formació de les dones per al govern de la llar, amb un rerafons de doctrina i moral catòliques. Ambdós dedicaven la major part del temps a les labors d'agulla. La diferència cronològica entre els dos documents i la titularitat privada permeten destacar

²⁸ Francisco de ZAMORA *Instrucción civil y política que han de dar las maestras a las niñas que concurren a las escuelas establecidas en el quartel quinto de la ciudad de Barcelona*. Barcelona: Francisco Suria y Burgada, Impresor Real, s.d., [1786] pàg. 3.

alguns elements que distingien l'educació de les nenes en funció de la classe social.

El programa d'aquesta escola privada obligava les directores a justificar els continguts, mètodes i objectius del centre. Pel que fa al currículum, hi havia les següents matèries: Doctrina i moral cristiana, Urbanitat, Labors d'agulla i punt de mitja, Llegir, escriure, comptar i gramàtica castellana, Govern de la llar, Dibuix i música; totes aquestes matèries eren impartides per professores. L'excepció eren el dibuix i la música, ensenyaments d'adorn per a les alumnes que desitjaven completar la seva formació, d'aquestes assignatures es feien càrrec professors fora del marc horari, aquests aprenentatges encarien el preu establert per al curs.

La metodologia del centre es fonamentava en la persuasió, l'emulació, la laboriositat, l'alternança d'activitats, els exemples i els premis i elogis, desaconsellaven els càstigs i criticaven l'ociositat.

Les seves promotores destacaven les condicions higièniques del local; la ventilació, la llum i els espais amplis, la distribució de les alumnes en diferents cambres i el mobiliari adaptat a les diferents activitats (taules i cadires de costura, escriptura i dibuix). Es feien exàmens anuals per acreditar els avenços i les famílies podien visitar l'escola a hores determinades per la direcció.

Pel que fa a la distribució del temps, les dues primeres hores del matí es requerien per l'aprenentatge de la lectura, gramàtica, escriptura i aritmètica i la resta del temps, entre quatre hores i mitja i cinc, més de dos terços de la jornada lectiva, es dedicaven a les labors i a la doctrina o pregària.

Sembla evident que ni el local, un pis elevat, ni la distribució del temps explícita contemplava un espai per a l'esbarjo. Aquest document desvetlla

l'interès especial de les famílies per l'aprofitament de les classes de costura, considerades aprenentatges útils per a les futures esposes i mares de família, i l'accent de la direcció en la necessitat d'incloure la lectura i l'escriptura com a continguts de l'ensenyament bàsic.

Hem de pensar que aquesta escola no estava a l'abast de tothom, només les famílies benestants de Barcelona podien confiar les seves filles a aquesta institució privada que determinava, per mitjà de les seves quotes, un elevat estatus socio-econòmic de l'alumnat.

3.3.3 Quadre comparatiu de les escoles de nenes a la ciutat de Barcelona

	INICIATIVA PÚBLICA	INICIATIVA PRIVADA
Obra	Reglament	Projecte o ideari
Autoria	Francisco de Zamora	Maria Soler i Josefa Espinós
Títol	<i>Instrucción civil y política que han de dar las maestras a las niñas que concurren a las escuelas establecidas en el quartel quinto de la ciudad de Barcelona.</i> Barcelona: Francisco Suria y Burgada, Impresor Real, sense data, 1786	<i>Enseñanza de niñas.</i> 1824
Currículum	Doctrina cristiana Labors d'agulla i punt de mitja Filat Puntes al coixí	Doctrina i moral cristiana Urbanitat Labors d'agulla i punt de mitja Lectura, escriptura, aritmètica i gramàtica castellana Govern de la llar Dibuix i música (ensenyaments d'adorn)
Metodologia	Emulació de la mestra Aprentatge gradual, en funció de l'edat	Emulació Persuasió Alternança d'activitats Exemples Premis i elogis Exàmens anuals
Higiene	Neteja personal Decència en el vestit	Ventilació, llum i espais amplis Distribució de l'alumnat en diferents aules Mobiliari adaptat a les activitats
Moral	Laboriositat Respecte Obediència als pares i autoritats	Laboriositat Urbanitat
Temps	Lectura d'obres instructives o religioses Labors d'agulla Pregària (rosari)	2 hores del matí: Lectura, gramàtica, escriptura i aritmètica 4 hores i mitja o 5 hores: Labors, doctrina i pregària
Objectius	Reforma moral dels costums Utilitat social i domèstica	Manteniment de l'estatus social Utilitat domèstica

3.3.4 Model d'escolarització de les nenes a Sants

A mitjans del segle XIX, la parròquia de Sants comprenia quatre barris: el barri de l'Església o Sans, el de la Bordeta, el de la Carretera i Travesia de Les Corts i el de la Marina. El primer rector de la parròquia de Santa Maria de Sans, Andreu Casanovas i Cantarell (Manresa 1803-Seu d'Urgell 1870), home del segle preocupat per temes de religió i moral, va redactar el *Mónitor o Consueta Parroquial de Santa Maria de Sans* [1851], llibre manuscrit on s'exposaven les més variades reflexions sobre els problemes i notícies que afectaven la seva parròquia, des dels ingressos que rebia fins a l'ordre que havia de portar la processó del Corpus.

A les seves reflexions també destaquen la preocupació pels canvis que els vapors, indústries tèxtils que s'havien instal·lat al municipi de Sants, introduïen en la moral i en la pràctica religiosa.²⁹

Davant la laboriositat d'aquest poble i les dificultats d'ensenyar doctrina cristiana a l'església, el rector havia de vetllar per l'ensenyament de la religió a les escoles primàries de nens³⁰ i cridava l'atenció sobre la importància de mantenir-los sempre ocupats en l'estudi i sense perdre cap minut del seu temps.³¹ També va cuidar-se de fer referència a la legislació vigent per a

²⁹ "Son molt negligents en fer instruir la familia en lo tocant a religió y en forsa de prechs del Párroco vindrán en los diumenges un centenar á doctrina y encara sols hi van per les estampes y premis quels dono. Desde que hiá vapors non venen la mitat."

Andreu CASANOVAS i CANTARELL *Mónitor o Consueta Parroquial de Santa Maria de Sans*. 1851, vol. 1 [Fotocòpia del manuscrit. Arxiu Històric de Sants], pàg. 35.

³⁰ ESTUDI DEL COMÚ

"Que zel no ha de tenir lo R. Rector per la juventut: Lo primer que deu fer es demanar, instar, exortar los mestres que se desvetllin per la educació moral, especialment cuan la canalla repugna tant de venir á doctrina y en particular ara ab las fábricas que tant distrauhén, disipan y demoralisan; per aixó no te altre arbitre que valerse del mestre per enseñarla."

Andreu CASANOVAS i CANTARELL *Mónitor o Consueta Parroquial de Santa Maria de Sans*. 1851, vol. 1 [Fotocòpia del manuscrit. Arxiu Històric de Sants], pàg. 256.

³¹ "Ser puntual y exacte en observar las horas de estudi. En lo reglament que seu tenir format, fins un minot no deu deixar estar ocíos á un noy."

Andreu CASANOVAS i CANTARELL *Mónitor o Consueta Parroquial de Santa Maria de Sans*. 1851, vol. 1 [Fotocòpia del manuscrit. Arxiu Històric de Sants], pàg. 258.

l'ensenyament primari: *Plan y Reglamento General de escuelas de primeras letras aprobado por S. M. en 16 de febrero de 1825, Llei de 21 de juliol de 1838, Guia inspectiva y legislativa de instrucció primaria* de Figuerola i, fins i tot, cita el Concordat del govern moderat amb la Santa Seu³², que s'havia signat el mateix any de 1851. D'aquesta normativa subratllava els articles que tractaven de l'ensenyament de la moral i la doctrina catòliques, en els quals es remarcava la funció de vigilància del sacerdot.

En relació a les costures, el rector Casanovas considerava amb més atenció l'educació moral de les nenes per la influència que aquestes havien d'exercir com a futures mares de família.³³ La funció de la mestra com a model maternal d'aquestes nenes era transcendental, havia de ser una segona mare i una guia moral, ella mateixa les havia de conduir fins a l'església. Per a aquest clergue la virtut moral de les dones era la taula de salvació per a les famílies.

³² De la llei de 1838 esmenta els següents articles:

"Art. 37 El estudio de la doctrina cristiana y las prácticas religiosas en las escuelas primarias estarán bajo la inmediata inspección del Párroco.

Art. 38 La instrucció moral y religiosa obtendrá el primer lugar en todas las clases de la escuela."

Del Concordat de 1851 cita l'article 2:

"Velar sobre la pureza de la doctrina de la fé y de las costumbres y sobre la educació religiosa de la juventut."

Andreu CASANOVAS i CANTARELL *Mónitor o Consueta Parroquial de Santa Maria de Sans*. 1851, vol. 1 [Fotocòpia del manuscrit. Arxiu Històric de Sants], pàg. 259.

³³ COSTURAS

"Tot lo que dich relativament als nois es aplicable á las noyas y entengua que en certa manera es mes corrosiu, mes perjudicial, arrastra més lo vici en la dona; perverteix mes, fascina, arrossega no á un sol sinó a molts, si li falta lo pudor, la moral. Al contrari per dolent que sia un home si la mare es bona, la familia ja saben distinguir la diferencia y generalment crehuen mes á la mare. La virtut es dolça, suau, la familia senten una atracció á la bondad. Y per evitar desde son principi tan terrible dany com fomentar tan bé, creu indispensable lo Párroco visitar las costuras, oferir premisa á la prudencia, á la virtut, al candor.

Deu procurar lo zel á la mestra, ferli veurer la responsabilitat que té, que ella es una segona mare ab tots els càrrechs de la mare propia y al mateix temps es uan directora de las suas costums.

Que aquellas noyas serán de aquí uan quinsena ó vintena d'anys, mares de familia y que allavors farán tot quant ella ara los enseña.

Si fans bé la mestra ne tindrà gloria devant de Deu; si obran mal no deixarà la mestra de serhi responsable.

Examinar don tot sovint las noyas de doctrina y urbanitat, y que la mestra las acompanyi á confesar y que fasia quant he espresat en lo capítol anterior."

Andreu CASANOVAS i CANTARELL *Mónitor o Consueta Parroquial de Santa Maria de Sans*. 1851, vol. 1 [Fotocòpia del manuscrit. Arxiu Històric de Sants], pàg. 260.

L'any 1851 hi havia al municipi de Sants quatre costures i tres estudis del comú. A les costures hi assistien 159 noies (34:15:80:30) i als estudis un total de 207 nois (160:15:12).

3.3.5 Model d'escolarització de les nenes a les colònies fabrils

A finals dels segle XIX apareix *El trabajo de las mujeres y de los niños* de Joan Sallarés i Pla, president del gremi de fabricants de Sabadell, obra on es defensava la contractació de dones i infants com a mà d'obra a la indústria tèxtil. En aquest llibre es recull el reglament d'una escola de noies anomenada *Asilo de San Antonio de Padua*, establiment de beneficència atès per una comunitat religiosa de Germanes Carmelites.³⁴

L'objectiu d'aquesta institució era atendre les necessitats de les nenes que residien o treballaven com aprenents a la colònia tèxtil de Rosal Hermanos, situada al terme municipal de Berga. A més d'escola comptaven amb menjadors i dormitoris per a les internes.

Els continguts impartits eren l'ensenyament de religió, la instrucció en primeres lletres i les labors d'agulla, adequades a les necessitats d'un família obrera. Aquesta institució escolar es dividia en escola diària i escola dominical:

L'escola diària era de caràcter obligatori i gratuït per a totes les filles de les famílies residents a la colònia a partir dels quatre anys d'edat i per a les aprenents de la fàbrica, residents o no, les quals estaven obligades a assistir-hi si volien treballar a la colònia. El mal comportament a l'escola estava severament sancionat i comportava la pèrdua del lloc de treball per a les aprenents mentre es mantingués l'expulsió per part de la Directora del centre

³⁴ Juan SALLARÉS y PLA *El trabajo de las mujeres y de los niños. Estudios sobre sus condiciones actuales*. Sabadell: Tipografía de Antonio Vives, 1893, pàg. 151-154.

escolar. En canvi, l'assistència a l'escola dominical era de caràcter voluntari per a totes les nenes majors de quatre anys i les obreres residents a la colònia.

Pel que fa als exàmens, aquests tenien un caràcter públic, se celebraven en dates acordades pels amos de la colònia, coincidint amb dies festius per a promoure l'assistència de les famílies. Amb motiu de la celebració de les festes del patró de la colònia, Sant Antoni de Pàdua, s'exposaven a l'escola els treballs d'escriptura i labors de les alumnes i, el segon dia, es repartien els premis d'ambdues escoles, la diària i la dominical.

Per a la provisió de places vacants a la fàbrica, a banda de l'antiguitat de les aprenents, es tenien en compte el seus mèrits acadèmics, pel que fa al comportament i l'aplicació escolars.

Les famílies o les persones encarregades de les alumnes havien de comunicar a la Directora de l'escola les faltes comeses per les alumnes fora de la institució escolar per a poder corregir-les. El tarannà paternalista que inspirava aquest reglament impregnava el funcionament del conjunt de l'assentament fabril, no en va, el manteniment de l'ordre moral a la colònia en bona mesura es recolzava en el bon ofici de les religioses i del capellà, als quals s'encomanava la transmissió de la moral i els costums d'arrel catòlica per tal d'assegurar la pau social de la colònia.

3.4 La teoria de les esferes i l'educació domèstica.

La societat burgesa va començar a bastir un ideal de família que comprometia als ciutadans amb el govern de la polis i a les dones, que no rebien la consideració de ciutadanes, els encomanava el govern de la llar. Els espais públics i privats es van convertir en espais exclusius d'un sol gènere; les dones a l'espai domèstic i els homes a l'espai polític.³⁵

Així, doncs, el treball assalariat va esdevenir una funció social dels homes mentre les dones havien de complir amb la missió maternal. Aquest rol de mares es transmetia a les filles per mitjà de la seva autoritat moral i el seu exemple dins del nucli domèstic.

3.4.1 Llar versus món exterior

Les dones burgeses van bastir un paradís domèstic, un univers interior, un espai privat però, quan les necessitats econòmiques no permetien mantenir el culte domèstic, les dones havien de buscar mitjans de subsistència fora de la llar, el treball remunerat a les fàbriques o al servei domèstic es considerava una sortida indigna per al seu estatus social. El desprestigi que suposava per a aquestes dones el treball fora de la llar les va empènyer a considerar el treball a domicili, per no haver de sortir del seu domini, amb els treballs d'agulla, activitat productiva que els ocupava llargues jornades sense obtenir gaire benefici econòmic. Així mateix, van introduir-se com a professionals de l'ensenyament privat, aquesta era una alternativa que els permetia uns ingressos econòmics estables sense haver de sortir de l'espai privat. A les

³⁵ Sobre els textos fundacionals que permeten entendre millor l'exclusió de les dones del poder polític vegeu Geneviève Fraisse *Los dos gobiernos: la familia y la ciudad*. Madrid: Cátedra, Universitat de València, Instituto de la Mujer, 2003.

mateixes cases obrien les costures on les noies aprenien labors d'agulla i moltes famílies pagaven de grat aquest ensenyament, que es considerava útil i necessari per a les futures mares de família.

Aquesta evolució la podem constatar a través de la biografia de Pilar Pascual de Sanjuán, filla de militar, autora d'obres pedagògiques i articles que obrien un nou camp d'activitat professional remunerada, als seus escrits proposava una sortida digna per a les dones de la petita burgesia que permetia mantenir l'ordre i la pau social.

La maternitat social, entesa en sentit ampli, era conseqüència de la seva naturalesa maternal. L'autoritat de les dones en aquest espai propi era assimilada per totes les formacions polítiques pràcticament sense discussió. Així mateix, l'exportació del model maternal a camps com la beneficència, l'ensenyament i l'atenció a malalts, va ser acceptada pràcticament sense reticències.

3.4.2 L'educació domèstica del període isabelí

Llibres com el de Madame Campan eren traduïts i editats a Barcelona a mitjans del segle XIX, el seu manual *Tratado de la educacion de las niñas* [1845]³⁶, constitueix una mostra de la pauta que les famílies burgeses benestants havien d'imprimir en les seves filles.

La introducció d'aquest llibre s'inicia amb una cita de Napoleó "L'avenir des enfans est l'ouvrage des mères", la idea de què les mares són les primeres en influir en la descendència i la importància d'aquestes primeres impressions en els infants. El discurs és convencional i no sembla posar en perill la jerarquia de

³⁶ Madama Campan *Tratado de la educacion de las niñas ó sea Consejos á las madres que desean educar bien á sus hijas; seguidos de varios preceptos de moral y de urbanidad para instruccion de las muchachas de condicion humilde*. Barcelona: Imprenta de D. Manuel Saurí, 1845. Traductor: Luis Bordas.

gènere. Va adreçat especialment a les mares, principals responsables de l'educació de les filles.

Aquest tractat resulta interessant perquè convergeixen la pedagogia tradicional i la nova pedagogia per a les dones burgeses. Aquesta confluència de virtuts morals i experiència en l'educació de la infància permetrà la incorporació progressiva de les dones dins la xarxa escolar. Les reticències dels recalcitrants vers l'escolarització de les nenes seran apaivagades amb la confirmació dels rols d'esposa submissa i mare que proposa l'autora com a finalitat educativa. Aquesta doble codificació és pròpia del vuit-cents i sembla un doble parany. Per una banda, les dones han de sortir del nucli domèstic per rebre la nova educació, per l'altra, l'educació ha de tenir per última finalitat que les dones tornin a la llar per a poder bastir el seu domini, un espai propi on quedaran recloses. El joc d'imatges dins-fora, públic-privat, permet una doble interpretació que complau ambdós gèneres i estableix dicotomies, amb unes correlacions i equilibris delicats.

L'autora manté convencions d'altres tractats clàssics d'educació de les filles, que advoquen més per una educació moral que per la instrucció o l'educació intel·lectual; convencions de l'educació tradicional de les dones com que no cal emprar massa temps en llur instrucció per a no caure en l'extrem indesejable de les dones sàvies i pedants, o bé, que la feblesa inherent a la naturalesa de la dona s'ha de combatre amb la fortalesa moral i l'exemple de la mare virtuosa perquè aquesta constitueix el model més eficaç ja havien estat expressades pels manuals de clergues que, com Fenelon, havien aconseguit un reconeixement amb la publicació de llibres sobre aquesta matèria. Madame de Campan, sense voler trencar amb la tradició, incorpora al discurs convencional

elements de modernitat, s'havien d'introduir nous principis per tal d'assolir els objectius per a l'educació de les dones com l'ordre, la higiene i l'economia domèstica que, si no eren matèries conegudes per la mare s'havien de procurar ensenyar a l'escola. L'autora deixa clar que es tracta d'un model educatiu nou, que s'adiu amb el canvi de règim constitucional i persegueix la finalitat de preparar les dones per al govern de la llar, la cria de la descendència i el manteniment de la pau social, la dona haurà de ser "capaz de poner en orden la economia, de arreglar los espíritus y de conservar la salud de su familia"³⁷ aquesta funció cabdal però anònima tindrà un àmbit privat d'actuació, l'esfera domèstica, defugint de qualsevol protagonisme i contribuint a la reforma de la moral pública. Amb aquesta manera de procedir les dones sostenien l'eix, al voltant del qual, girava la moral burgesa; l'espai domèstic, la intimitat, la privacitat.

Altres llibres, com *Curso de educación para las niñas* [1844]³⁸, coincidien amb la preocupació de preparar les noies adolescents per al govern de la llar. Aquesta publicació es presentava com un manual per a l'educació domèstica editat com a col·lecció, es tractava d'un Curs Complet de formació després de l'ensenyament primari. La mare, guia moral i intel·lectual de la filla, havia de responsabilitzar-se de la formació del caràcter en un dels moments crítics, l'adolescència. La virtut de la noia quedava fixada gràcies a l'educació domèstica que permetia a les mares intervenir amb criteris il·lustrats i racionals, respectuosos amb la religió, fent referència a Fenelon, i amb els bons costums, posant l'accent en virtuts com la neteja i la laboriositat. L'instint maternal no era

³⁷ Madama Campan *Tratado de la educacion de la niñas, ó sea, consejos á las madres que desean educar bien á sus hijas; seguidos de varios preceptos de moral y de urbanidad para instruccion de las muchachas de condicion humilde*. Barcelona: Imprenta de Manuel Saurí, 1845, traductor Luis Bordas, pàg. VII.

³⁸ *Curso de educación para las niñas* Madrid: Imprenta de Hidalgo, 1844

suficient per l'educació de les noies, es tractava d'una educació fonamentalment moral, tot i que s'abordava també l'educació física i intel·lectual.

Aquest curs es dividia en sis parts; la primera metodològica, consells a les mares educadores, i la resta eren continguts curriculars; gramàtica, aritmètica, història sagrada, mitologia i geografia, coneixements considerats útils i adients per a una dona d'un elevat estatus social.

Els manuals analitzats en aquest apartat anaven adreçats a les mares de la petita i mitjana burgesia, es tracta d'obres de caràcter moral que, tot i mantenir elements de la tradició com l'educació religiosa, incorporaven tímidament nous principis d'higiene i economia domèstiques que tindran un desplegament curricular simultani als reglaments del període isabelí. L'any 1847 s'afegia la higiene domèstica a l'ensenyament primari de les nenes. D'aquesta manera s'exportava l'ideal d'educació domèstica de les dones burgeses a les escoles públiques i privades de nenes, tot preservant la moral i religió catòliques. S'aconseguia així mantenir l'ordre social tradicional inserint el nou ordre domèstic, sense posar en perill les jerarquies socials i de gènere establertes.

3.4.3 Defensa de la complementarietat dels gèneres

Al tombant del segle XIX el discurs de la domesticitat va haver d'evolucionar amb els nous temps cap a posicions més igualitàries. Aquesta renovada teoria de les esferes va coincidir amb el període de restauració borbònica a Espanya, amb l'objectiu d'aconseguir una relativa pau social es va defensar la complementarietat d'ambdós gèneres. Es tractava d'un discurs dins del corrent regeneracionista que advocava per l'educació de les dones com a companyes i educadores.

Un dels testimonis d'aquest corrent de pensament és el d'Ana M. Sólo de Zaldivar, directora d'una Escola Normal de Mestres, qui defensava la complementarietat d'ambdós gèneres amb diferents arguments. Aquesta dona reivindicava el dret a l'educació de les dones però no el dret a l'emancipació, pensava que les dones havien d'estar a l'alçada de la seva responsabilitat social però no havien de disputar el mateix espai als homes. Segons la filosofia organicista del moment, les dones havien d'acomplir amb una funció determinada dins del cos social però mai devien competir amb els seus companys. Les dones constituïen la gran roda on es recolzava l'organisme social.³⁹

L'autora, fent referència al mite de la creació del gènesi, al·legava que si Adam i Eva havien estat creats amb ànima immortal, si tenien la mateixa ànima, tindrien les mateixes qualitats psíquiques, per tant, les diferències d'intel·ligència entre ambdós gèneres venien determinades per un fet social, l'educació.

Així mateix, criticava la instrucció que rebien nenes i nens a l'escola primària del seu temps; afirmant que aquest aprenentatge, que es fonamentava tan sols en el desenvolupament de la memòria mecànica i que conclouïa als dotze o tretze anys per a les nenes, era irracional i inútil, i proposava un desenvolupament més harmònic per a la dona, que desenvolupés a la vegada el seu cos i el seu esperit, tot respectant llur naturalesa psico-física. Amb el sistema educatiu del seu temps, la dona no podia arribar a entendre la veritat científica, ni podia conèixer el bé i el mal, ni distingir la virtut del vici.

³⁹ Ana María SÓLO de ZALDIVAR "Necesidad social de la cultura en la mujer y consecuencias de su actual educación". A: *Conferencias del Centro Pedagógico Gratuito*. Málaga: Tip. del Colegio Español, 1896, pàg. 45-54.

Sólo de Zaldivar argumentava amb aquesta metàfora organicista que l'educació de la dona atenent només al seu cos, aliment material, havia descuidat llur intel·ligència, aliment espiritual. Aquest dèficit nutricional de la seva ànima, perfectible i educable, requeia tant en la seva persona com en la família i la societat. Per tant, s'havia de promoure l'educació del cos i de l'ànima, de la matèria i l'esperit. L'autora esmentava aquelles operacions psíquiques on intervenien el cos i la intel·ligència conjuntament: la percepció, els sentits, l'atenció reflexiva, la memòria racional, la imaginació, el judici i la lògica. La dona tenia la mateixa necessitat de cultura, havia de rebre instrucció al mateix nivell que l'home. Nogensmenys, considerava l'educació de la sensibilitat, aquesta s'havia d'orientar cap al compliment de la llei moral i de la voluntat per arribar a ser lliure en la determinació de les seves accions, guiada no únicament pel sentiment sinó per la raó.

En arribar a complir-se l'ideal de dona instruïda, aquesta seria capaç de transmetre als seus fills, al seu company o als altres homes de la família els sentiments del deure i de la justícia, fins i tot, en períodes de crisi o adversitat, però sense sortir mai de la seva esfera, l'espai domèstic.⁴⁰

Per a molts moralistes del tombant de segle, la moral social era competència exclusiva de les dones, de la fortalesa moral d'aquestes depenia l'ordre i la pau socials. Algunes dones de la burgesia, com l'Ana María Sólo de Zaldivar, van assumir aquesta responsabilitat en nom de totes les dones i van realitzar una

⁴⁰ "Y esta obra diaria, constante, de la mujer en su hogar, semejante á la gota de agua que no se ve, pero que se filtra, y gasta la piedra sobre que cae, repetida en cada casa, en cada pueblo, mejoraría seguramente la sociedad humana y no habría tantos males que lamentar. Hermoso será el cuadro que ofrecerá España el día que se regenere por la educación y cultura de la mujer, sin que ésta se salga de su esfera, sin que se emancipe, como algunos pretenden, sin que usurpe sus destinos al hombre, ni pretenda igualarle en los derechos sociales."

Ana María SÓLO de ZALDIVAR "Necesidad social de la cultura en la mujer y consecuencias de su actual educación". A: *Conferencias del Centro Pedagógico Gratuito*. Málaga: Tip. del Colegio Español, 1896, pàg. 52-53.

campanya de propaganda en un to vehement i força allunyat de la realitat viscuda per les dones, víctimes de les tensions de gènere i de classe. Recordem a grans trets el context històric de finals del segle XIX; el clima enrarrit que sorgeix amb un sistema polític corrupte com el de la Restauració, el malestar generat pels atemptats terroristes que sembraven el pànic entre la burgesia, la tensió social que provocaven les dures condicions de vida de la classe treballadora que va haver d'organitzar-se en sindicats i convocar vagues generals per a enfrontar-se als abusos d'empresaris i polítics i, per acabar-ho d'adobar, els conflictes colonials que reclutaven les quintes entre el poble. Sembla que aquesta realitat no és del tot aliena al seu discurs i, per això, abans de concloure'l esmentava la dinamita, el desordre, la ruïna i la descomposició de la societat, no obstant, Ana María Sólo de Zaldívar dipositava la seva esperança en l'educació de les dones i maldava per aconseguir desvetllar les seves consciències.⁴¹ Tanmateix, encara que reconeixia les mateixes capacitats intel·lectuals en l'home i la dona, no voldrà que aquesta pugui transgredir l'ordre social, amb la teoria de la complementarietat està acceptant la desigualtat i la subsidiarietat de les dones, que havien de romandre a un segon pla.

⁴¹ “Pero mientras la mujer no colabore á la moral humana; (...) la sociedad avanzará con pasos de gigante á la ruina, y los efectos de la dinamita no serán nada, si se les compara con los desórdenes y desperfectos morales que causa la acción negativa de la mujer en la máquina descompuesta de la sociedad actual.”

Ana María SÓLO de ZALDIVAR “Necesidad social de la cultura en la mujer y consecuencias de su actual educación”. A: *Conferencias del Centro Pedagógico Gratuito*. Málaga: Tip. del Colegio Español, 1896, pàg. 53-54.

3.5 Models de professionalització docent per a les dones

Per a moltes autores del segle XIX, l'exercici de la docència era una de les poques professions socialment admeses per a les dones de la burgesia, en paraules de Pilar Pascual de Sanjuán l'ofici de mestra era un mitjà de vida digne que feia compatible la instrucció i l'educació moral de les dones.⁴²

En aquest apartat s'analitzen les iniciatives que van portar a terme diverses institucions pioneres en la formació professional de les dones, en especial, les primeres iniciatives en la formació de les noves mestres.

3.5.1 Societat Barcelonina d'Amics de la Instrucció

Aquesta institució es va fundar el 28 de juliol de 1844 i entre els seus fundadors destaquen els polítics Laureà Figuerola i Francesc Pi i Margall. La Societat va néixer amb l'objecte de promoure l'ensenyament, principalment la instrucció primària, i va tenir un caràcter filantròpic i literari. Aquesta associació celebrava certàmens anuals i concursos científico-literaris on es presentaven memòries que plantejaven qüestions socials candents, entre les quals

⁴² “en nuestro país, puede decirse que no hay más carrera para las jóvenes que la de maestra de primera enseñanza, carrera que, si no enriquece a la que a ella se dedica oficial ni privadamente, ofrece un medio muy decoroso para vivir del producto de su trabajo a una viuda, a una huérfana o a la hija de padres acomodados, a quienes ayudaría y sostendría en la ancianidad, teniendo al propio tiempo la dulce satisfacción de ejercer la más noble de las profesiones: el sacerdocio de la enseñanza; tomando las niñas de manos de sus padres, que delegan en ella su autoridad y le entregan criaturas siempre ignorantes y muchas veces llenas de vicios y de defectos, para que las devuelva en su día hacendosas, corregidas de sus faltas, modificadas sus inclinaciones aviesas e instruidas en todo lo necesario para hacer la felicidad de su familia.

Decía pués, que la carrera única a la cual puede dedicarse una señorita, no con gran lucro, pero sí con mucha honra y decoro es la de maestra de primera enseñanza; por lo demás, su instrucción puede ser tan alta como permitan las facultades intelectuales de cada una en particular, y el tiempo y los recursos materiales de que puede disponer durante su primera juventud; pero bien entendido, que los estudios a que se dedique nunca deben impedirle el que se ejercite en trabajos de aguja, es decir, en las labores propias de su sexo, y sobre todo, que adquiriera práctica en el arte culinario, que sepa limpiar una habitación, hacer una cama y llevar el gobierno de la casa.”

Pilar PASCUAL DE SANJUÁN *Escenas de familia. Continuación de Flora*. Barcelona: Hijos de Paluzie Editores, 1891. A: AGUADO, Ana “Pilar Pascual de Sanjuán: El trabajo femenino al servicio de lo doméstico.” *Arenal* Vol. 2, 7/12-1995, pàg. 341-342.

destacava el tema de l'educació de les dones. Així mateix, contribuïen a la difusió cultural amb l'edició de llibres per a l'ensenyament primari.

Aquesta societat consignava amb orgull que havia estat la primera corporació literària en obrir les seves portes a les dones amb els mateixos drets que els homes. Entre les seves sòcies trobem a Dolors Moncerdà de Macià, Pilar Pascual de Sanjuán, Micaela Ferrer de Otálora, Emilia Serrano, baronesa de Wilson i sòcia honorària, i Vicenta Janer, totes elles conegudes per llur producció escrita i llur contribució en benefici de l'educació de les dones.

Una de les activitats més destacades de la Societat va ser la creació i sosteniment durant dos anys de l'Escola preparatòria de Senyores aspirants al Magisteri, origen de l'Escola Normal de Mestres dones de Barcelona. La llei Moyano de 1857 va contribuir a la generalització de l'escolarització de les dones i, simultàniament, gràcies a aquesta llei es van fundar les primeres escoles normals de mestres per a dones a moltes capitals de província. A Barcelona, la Reial Ordre de 13 de març de 1860 va autoritzar la fundació i el sosteniment de l'Escola d'aspirants al títol de Mestra a la Societat d'Amics de la Instrucció, donat que no se'n feia càrrec l'administració provincial, es va començar el primer curs el 22 d'abril de 1860, amb una matrícula de 56 alumnes. El director de l'Escola Normal de Mestres masculina i president de l'Associació d'Amics de la Instrucció, Otó Fonoll, col·laborà com a professor a l'inici dels cursos per a les dones mestres⁴³ i s'encarregà de la redacció d'un manual per tal d'adaptar-se a les necessitats d'un alumnat que accedia

⁴³ Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS "L'Escola Normal femenina (1861-1900)" "L'Escola Normal femenina (1900-1931)" A: *L'Escola Normal de Barcelona 1845-1972*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000, pàg.113-144, 255-264.

directament de l'escola primària a l'Escola Normal,⁴⁴ impartia l'assignatura de Principis d'educació i mètodes d'ensenyament. A excepció de dues professores de perfecció de labors, Josefa Margall de Nogués i Elena Febrer de Casals, la resta dels professors del centre encarregats de la docència eren homes, al capdavant de disciplines com Economia domèstica estava Buenaventura Pau i de l'assignatura d'Higiene domèstica s'encarregava Francisco Javier Cots. Al cap dels dos primers anys de funcionament, la Diputació provincial es va fer càrrec d'aquesta Escola Normal de dones.

Un altre dels fronts oberts per aquesta Societat va ser el debat teòric al voltant de l'educació que havien de rebre les dones. Una breu relació de les memòries presentades i treballs divulgats al voltant de l'educació de les dones de la Societat d'Amics de la Instrucció ens demostra un veritable interès per aquesta problemàtica:

- *De la educación higiénico-moral de la mujer.* Dr. Joan Giné i Partagàs
- *Necesidad y utilidad de instalar escuelas dedicadas á la educación é instrucción de las jóvenes obreras, y organización que pudieran tener.*
Francesc Soler i Rovira
- *En la educación de la mujer se encierra el bien de la humanidad.*
Joaquim Aleixandre
- *Necesidad de dar á la Maestra del hogar la educación que como á tal le conviene, y a la enseñanza todo su alcance y su estabilidad.* Salvio Boada
- *Educación de la mujer.* Carme Pi

⁴⁴ Odón FONOLL *Nociones de sistemas y métodos de enseñanza, con unos ligeros principios de Educación para el régimen y dirección de las Escuelas de niñas dedicadas a las maestras de primera enseñanza.* 3a ed. Barcelona: Juan Bastinos e hijo editores, 1863.

- *Breves reflexiones sobre la educación doméstica.* Julián López Catalán

Algunes de les qüestions que plantejaven per als certàmens no estaven exemptes de polèmica: “Dadas las condiciones en que vive la mujer de la clase media, ¿qué educación debe dársele para subvenir en caso necesario á su subsistencia y á la de sus hijos?”, o bé, “Para la enseñanza elemental, que debe considerarse como principalmente educativa, ¿son más idóneos los maestros ó las maestras?”

En general, aquests escrits posen l'accent en aquelles qüestions educatives descuidades per les administracions públiques i que eren motiu de preocupació per a intel·lectuals, polítics, científics i professorat de les Escoles Normals, els quals van contribuir al debat i el progrés en la consecució de noves fites educatives.

3.5.2 Escola d'Institutrius

Una altra de les iniciatives per a la professionalització de les dones va ser l'Escuela de Institutrices y otras carreras para la Mujer, fundada al 1892, per la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País i apadrinada per Joan Orriols. Aquesta institució imitava l'Ateneo de Señoras que havia estat fundat a Madrid el 28 de desembre de 1868, per Faustina Sáez de Melgar i Joaquina García Balmaseda, i, posteriorment, gràcies a la iniciativa de Fernando de Castro aquella idea va tenir continuïtat i es consolidà amb la fundació de l'Escuela de Institutrices de Madrid, fundada al desembre de 1869, i

l'Asociación para la Enseñanza de la Mujer, creada per les mateixes alumnes de l'Escuela de Institutrices al juny de 1871.⁴⁵

L'Escola d'Institutrius barcelonina va néixer amb el propòsit d'expedir títols d'institutrius i professores i d'impartir cursos especials per preparar l'ingrés als cursos de magisteri de les futures mestres. Del total de vint-i-nou professors hi havia només dues dones: Vicenta Janer, professora d'instrucció primària i de taquigrafia, qui impartia l'assignatura d'Escola de Tall i Emilia Colomer de Tolosa, directora d'un gimnàs de senyores, la qual s'encarregava de l'assignatura de Gimnàstica pràctica.⁴⁶

⁴⁵ Catherine JAGOE et al. La mujer en los discursos de género. Textos i contextos en el siglo XIX. Barcelona: Icaria, 1998, pàg. 120 i 160.

⁴⁶ El desplegament curricular de la institució el trobem detallat tal com segueix:
"PLAN GENERAL DE ENSEÑANZA

Examen: Lectura, Escritura, Gramática, Aritmética (4 operaciones y sistema métrico) Catecismo

Estudios preparatorios para la carrera de Institutrices:

Ampliación de Gramática Castellana

Aritmética

Geometría

Nociones de Geografía

Nociones de Historia de España

Nociones de Historia Sagrada

Aspirantes con título de maestra (elemental o superior) dispensadas del primer examen o de los estudios preparatorios, mediante examen de las materias.

Estudios generales para la carrera de Institutrices:

1r. Curso

Estilos de Arquitectura y de arte decorativo

Geografía

Elementos de literatura

Idem de Física

Nociones de Zoología

Idem Antropología y Anatomía

Un idioma extranjero: francés, inglés, italiano o alemán

Religión y moral

Gimnasia práctica

2º Curso

Ampliación de literatura: clásicos hispano-americanos

Elementos de química y aplicaciones domésticas

Nociones de botánica y floricultura

Historia universal, y especial de España

Perfección del idioma extranjero

Carácter histórico de los estilos de Arquitectura

Nociones de estadística y demografía

Religión y moral

Gimnasia teórico-práctica

La institució presidida per Juan Bautista Orriols no es va caracteritzar per la seva orientació progressista, en paraules del mateix Orriols a la dona “No la educamos para sabionda, ni la excitamos á luchar por su mal llamada emancipación, porque no la queremos oradora de club, ni siquiera electora en los comicios; pero, tampoco la declaramos eterna esclava de la calceta, ni colma nuestras ilusiones una cultura intelectual, poco más o menos al nivel de la comadre de vecindad;”⁴⁷, en definitiva, l’ideal pedagògic de l’Escola d’Institutrius era la formació de mares virtuoses i destres que no devien transgredir l’espai domèstic. En sintonia amb aquest projecte de mare de família algunes dones com Luciana Casilda de Monreal, convidada a intervenir com a ponent en una sessió de Conferències Dominicals al gener de 1896, contribuïa amb el seu discurs a reforçar aquest ideal domèstic per a l’educació de les dones: “Los sociólogos más competentes opinan que en las regiones ó provincias donde la mujer sólo se dedica á industrias domésticas, y por lo tanto no ha de salir del hogar, el jornalero gasta menos, ahorra más, tiene menos vicios, goza de mayores comodidades, vive más feliz y en suma es más bueno y razonable. Por mi parte me atrevería á añadir, que en toda sociedad bien

3r. Curso

Geología y mineralogía

Literatura del idioma extranjero

Carácter de la pintura y de la escultura en Historia de las Bellas Artes

Higiene doméstica y primeros auxilios á enfermos, heridos, etc.

Pedagogía

Economía doméstica; prácticas de Sociedad

Religión y moral

Sección de Comercio (3 cursos)

Sección de Telegrafía y Telefonía (2 cursos)

Sección de Delineación (2 cursos)

Enseñanzas especiales:

Taquigrafía

Sección de corte y confección de ropa”

Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País *Escuela de Institutrices y otras carreras para la Mujer* Barcelona: Tipografía de la Casa de la Caridad, 1892, pàg. 8-12.

⁴⁷ Juan Bautista ORRIOLS *Discurso como director-Presidente de la Escuela de Institutrices y otras carreras para la mujer inaugurando la Fiesta de la Ilustración Femenina*. Barcelona: Imprenta de Subirana Hermanos, 1895, pàg. 9.

organizada, la mujer, sobre todo la casada, no debiera tener otra ocupación más que los cuidados domésticos.

Problema económico es este muy complejo, muy difícil de resolver y mucho más ahora que el obrero no gana generalmente lo bastante para soportar los gastos de una familia.”⁴⁸ En aquest discurs recordava la seva assistència a les conferències dominicals inaugurades per Fernando de Castro i lamentava que l'Economia i la Higiene domèstiques no tinguessin la presència que mereixien a les escoles de primària i a les Escoles Normals. Autora de llibres de text i manuals adreçats a l'educació de les dones, afirmava que “No hay triunfo ni victoria más gloriosa y legítima para la mujer que gobernar su casa y cuidar de la familia.”⁴⁹

⁴⁸ Luciana Casilda MONREAL “Importancia Social de la Economía Doméstica”. A: Sociedad de Amigos del País *Conferencias Dominicales sobre la educación de la mujer*. Barcelona: La Publicidad de Tobella, 1896, pàg. 16.

⁴⁹ Luciana Casilda MONREAL *La educación de las niñas por las biografías de españolas y americanas ilustres*. Barcelona: Estab. Tip. Susany y Comp.^a, 1892, 4^a ed, pàg. 155.

